

Yekemîn Încîla Kurdiya Kurmancî û Hin Taybetmendiye Wê¹

Kurte

Încîl, ji aliyê bawermendên xwe ve wekî metneke pîroz tê qebûl kirin. Bi vê taybetiya xwe hertim bûye bingeha mîsyona teblîxê ya belavker û herwiha ji mêj ve li gelek zimanên cihanê hatiye tercumekirin. Hin ziman cara ewil bi wergera Încîlê bûne zimanekî nivîskî û di hin zimanan de herçiqas berê berhemên menzûm hebin jî pexşanên pêşîn bi saya wergera metnên pîroz peyda bûne. Tradîsyon û pêvajoya pêşveçûnê ya wergerên Încîlê di her zimanekî de cuda ne û tevkarî, bandor, nîqaş û reaksiyonên curbicur li hemberî wan, mijarên hêjayî lêkolînê ne. Xeyn ji vê perspektîfa dîrokî û teolojîk, tê dîtin ku ji ber ku Încîl metneke bi-hecm e, di nav xwe de gelek malzemeyên zimanî dihevine. Ev taybetî dikare ji bo lêkolînên zimannasiyê jî bibe bingeh. Lewra dengnasî, hevoksazî, watesazî, ferhengnasî, wergernasî û gelek qadên din ên lînguîstîkê dikarin li ser metna behskirî usûlên xwe yê taybet tetbîq bikin. Ev xebat li ser wergera Încîlê ya ewil ya békêmasî hatiye kirin û hin taybetmendiye zimanî yê ku di nusxeya tam a sala 1872yan de tîn dîtin hatine nirxandin. Taybetiyên vê berhemê bêyî ku li gorî pîvanên îroyîn ên rêzimana standart bîn nirxandin, li gor dewr û konteksta xwe ya xusûsî hatine pêşkêşkirin. Xeyn ji vê yekê di derbarê naveroka berhemên din ên ku bi herfên ermenîkî hatine nivîsandin de û li ser mentiqê lîteratûra kurdî ya ku bi alfabeya ermenîkî hatiye saz kirin û li ser sedema pêwîstiya metnên bi vî şiklî agahî hatiye dayîn û şirove hatiye kirin.

Peyvên Sereke: Încîl, werger, kurmancî, alfabeya ermenî.

The First Gospel In Kurmanji Kurdish And Some Of Its Features

Abstract

As a text accepted as sacred by its believers, the New Testament has formed the basis of missionary expansion throughout history, and it has been translated into numerous languages. While some languages were first put into writing through Bible translations, some languages composed their first prose examples through these translations, though they had already produced poetry. The contributions and effects of translations, which have different courses in each language, and the various types of reactions to them are among the topics worth examining. Apart from this historical and theological perspective, it is observed that the Bible, being a voluminous text, contains many linguistic materials and enables linguistic research; phonology, syntax, semantics, lexicology, translation studies, and many other linguistic fields offer various approaches to the mentioned text within the framework of their own principles. In this study, the development of the Bible translations in Kurmanji was examined, and some linguistic features observed in

¹ Ev gotar bingeha xwe ji vê tezê digire: Sayım, İ. (2024). Yekemîn Încîla Kurdî Bi Alfabeya Ermenî, Transkripsiyon û Lêkolîn (Teza Doktorayê), Enstîtûya Zimanên Jindar, Bingöl, Türkiye. (This article is based on this thesis: Sayım, İ. (2024). The First Kurdish New Testament with Armenian Alphabet, Its Transcription and Analysis (Doctoral Dissertation) Institute of Living Languages, Bingöl, Türkiye.)

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl/Year: 2024 • Cilt/Volume: 10 • Sayı/Issue:19

İlyas SAYIM

Xwendekarê Doktorayê
Zanîngeha Muş Alparslan
Ziman û Edebiyata Kurdî
i.sayim@alparslan.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8606-0773

M. Zahir ERTEKİN

Prof. Dr. Zanîngeha Mardîn Artuklu
Beşa Ziman û Çanda Kurdî
zahirertekin@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-3519-9892

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Received: 02.01.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 25.25.2024

Makale Yayın Tarihi / Published: 28.06.2024

DOI: 10.56491/buydd.1413575

Atıf / Citation:

SAYIM, İ. û ERTEKİN, M. Z. (2024). Yekemîn Încîla Kurdiya Kurmancî û Hin Taybetmendiye Wê. Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, 10(19), 16-31

the complete translation of the New Testament (published in 1872) were revealed in its own period and context without adhering to today's standard grammatical rules. Apart from this, introductory information is given about the contents of other works written in Armenian letters, and the background of Kurdish literature created with the Armenian alphabet and its emergence as a necessity have been explained.

Keywords: New Testament, Translation, Kurmanji, Armenian Alphabet.

Încil'in İlk Kurmancî Tercümesi Ve Kimi Özellikleri

Özet

Încil, inananları tarafından mukaddes addedilen bir metin olması itibarıyla tarih boyunca yayılcı tebliğ misyonunun temelini oluşturmuş ve birçok dile tercüme edilegelmiştir. Bazı diller ilk kez Încil vasıtasıyla yazılı dil hüviyeti kazanmış, başka bazı diller ise manzum eserlerin varlığına mukabil nesir sahasına yine onun tavassutuyla geçmiştir. Her dilde ayrı bir seyri bulunan tercümeleme katkıları, tesirleri ve onlara dönük farklı türden reaksiyonlar incelemeye değer konular arasındadır. Bu tarihî ve teolojik perspektifin dışında Încil'in hacimli bir metin olması yönüyle de pek çok dil malzemesi barındırdığı ve dilbilimsel araştırmalara imkân sağladığı görülür; fonoloji, söz dizimi, semantik, leksikoloji, çeviribilim ve daha pek çok dilsel alan, kendi ilkeleri çerçevesinde ilgili metne dair farklı yaklaşımlar sunabilirler. Bu çalışmada Încil'in Kurmancî'deki gelişimi incelenmiş ve 1872 yılına ait olan eksiksiz tercümede gözlemlenen bazı dil özellikleri günümüz standart gramer kaidelerine bağlı kalınmaksızın, kendi devre ve konteksti içerisinde ortaya konulmuştur. Bunun dışında Ermeni harfli diğer eserlerin muhtevasına dair tanıtıcı mahiyette bilgiler verilmiş ve Ermeni alfabesiyle oluşturulan Kürtçe literatürün mantığı ve bunun neden bir ihtiyaç olarak ortaya çıktığı izah edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Încil, Tercüme, Kurmancî, Ermeni Alfabesi.

1. Destpêk

Încîl, Mizgînî yan Peymana Nû ji bo şopgerên doktrîna Îsa Mesîh metneke xwedayî û pîroz e. Kesên ku bawerîya xwe bi pîrozbahîya Încîlê anîne wek 'Îsewî, Mesîhî, Xaçparêz, Xaçperest, Xaçhebîn, Xirîstîyan' an jî di zimanê gel de wek "Fileh" tên binavkirin. Îro bawerîya Mesîhîtiyê yek ji mezintîrîn dînên ser rûyê erdê ye û li gor hin statîstîkan hejmara xaçparêzan ji hejmara bawermendên din zêdetir e.

Miletê ermenî bi pîranî miletekî xaçparêz e û zimanê wan zimanê ermenîkî ye. Zimanê ermenîkî di nav xwe dibe du şax: Ermenîkiya rojhilatê û ermenîkiya rojavayê. Piştî ku *Krapar*, zimanê klasîk ê ermenîkî ji holê radipe zimanê rojane dibe zimanê nivîsê û ji ber dîrahiya erdnîgariyê û tîkiliya zimanên cîran, du cureyên axaftin û nivîsînê dertên meydanê. Di herdu zaravayan de jî heman alfabe tê emilandin, lê di xwendina wan de cudahiyeke mezin heye. Miletê ermenî xeyn ji zimanê xwe yê zikmakî zimanên din jî bi kar anîne û bi wan zimanan gelek berhem çêkirine ku tercumeyên Încîlê tenê qismek ji vê mîrata nivîskî ye.

Tekst û naveroka Încîlê ji bo fêrbûna jiyana Îsa Mesîh pir giring e û di nav xwe de xeyn ji agahiyên biyografîk gelek agahiyên olî û dîrokî jî dihewîne: Mûcizeyên Şandîyan ango Hewariyan (Arîkarên Îsa Mesîh), Nameyên Pavlus, Nameyên Giştî û xewna/pêşbîniya Yûhennayê beşên sereke yên Încîlê ne. Ji ber vê giringî û binge-hînbûnê ye ku hemû neteweyên xaçparêz xwestine ku Încîlê bi zimanê xwe yê dayikî bixwînin û di vê rêyê de gelek westiyane. Dewlet û rêxistinên xaçparêz jî ev armanc ji xwe re kirine mîsyon û di daîreya mîsyoneriyê de xebatên sîstematîk ên tercumeyê meşandine. Bi saya vê xebatkariyê ye ku îro herî kêr di hezar û pênc sed zimanan de² Încîlê tê xwendin û gelek ziman bi wergera Încîlê bûne xwedî alfabe û nivîsê an jî ji nezmê derbasî pexşanê bûne. Di Încîlê de behsa giringiya belavkirina peyama îlahî wiha tê tarîfkirin: *Û wî (Îsa) ji wan re got: «Herin her çar aliyên dinyayê û Mizgîniyê li hemû afirînê bidin bihistin. Yê ku baweriyê bîne û bê imadkirin (waftîzkirin) wê xilas bibe, lê yê ku baweriyê neyne wê sûcdar bê derxistin. Û ev nîşanên ha wê bi yên ku baweriyê tînin re bin: Bi navê min wê cinan derxin, wê bi zimanên nû bipeyivin, wê maran bi destê xwe bigirin û eger ew tiştên bi jehr jî vexwin, qet ziyanê nabînin. Ewê destê xwe deynin ser nexweşan û nexweş wê*

2 Ernst Wendland, Philip Noss, *Bible Translation*, Stellenbosch University, 2023, r. 5.

qenc bibin.»³

Di ayetên jorîn de amaje bi fêrkirina *Xebera Xweş* ango Mizgînîyê û peyivîna zimanên nû hatiye kirin. Tevî ku di vê kontekstê de ev yek wek keramet an bûyereke derasayî hatibe îfadekirin jî şopînerên xaçparêziyê ji bo belavkirina peyama Încîlê dest bi xebatên wergerê kirine û xwestine ku pirtûka wan a pîroz bigihîje hemû welatên dinyayê. Ji destpêka avabûna dewletên xaçparêz heta roja me ya îro wergêriyê dewam kiriye, lê ev pîşe û mîsyon bi taybetî di sedsala 19em û sedsala 20em de bi pêş ve çûye.

Zimanê kurdî jî ji tevgera giştî ya wergerê bêpar nemaye û metna Încîlê ji destpêka nîveka qirna 19em heta vê serdemê gelek caran hatiye tercumekirin.

1.1. Teorî û Rêbaza Xebatê

Ev xebat li ser tercumeya ewil ya bêkêmasî hatiye kirin ku qonaxa sêyem ya wergeran e ku pê helqeyên tercumeyê yên Peymana Nû tamam dibin. Pêşî çavkaniyên çapkirî hatine peydakirin û li gor rêza dîrokê di derbarê naveroka wan de û heta ku derfet çêbûye li ser nivîskarên wan agahî hatiye dayîn. Ji pirtûkên din ên bi tîpên ermenîkî jî (wek pirtûka ewil ya zarokan û helbestên/îlahiyên olî) ku derveyî mijara nusxeyên Încîlê ne, bi kurtasî behs hatiye kirin.

Mebesta sereke ya vê xebatê ev e ku li ser naveroka nusxeya bêkêmasî ya Încîlê raweste ku di sala 1872yê de li Stembolê hatiye çapkirin û çend cihetên wê yên lînguîstîk analîz bike. Di vê çarçoveyê de ji bineşaxên zimannasiyê wek fonolojî, semantîk, sentaks û leksîkolojîyê sûd hatiye wergirtin û ji metna orjînal îqtîbas hatine dayîn.

Di transkrîpsiyonê de metoda W. M. Thackston hatiye şopandin ku ji aliyê usûla fonetîkê ve xwedî sistemeke hevgerî ye û dikare hemû dengên kurdiya kurmancî nîşan bide. Li pey tabloya alfabeya ermenîkî û muqabilên wê ya kurmancî çend tekstên nimûneyî ji Încîlê hatine parvekirin. Divê ku di pêvajoya tîpguhêziyê de adaptasyon, ango rastnivîseke modern neyê şopandin, lewre formên standardîzekirî nikarin bi teqezî nûneriya metnên dîrokî bikin ku bi alfabeke din hatine nivîsîn. Helbet rastnivîseke hevpar ku xwendina metnê hêsan dike tiştêkî ne bêqîmet e lê ev yek ji bo xebatên zanistî zêde ne guncav e.

Du têgihên zimannasiyê hene ku di prosesa nirxandina taybetmendiyên metnekê an zimanekî de roleke giring dilîzin: (i) *rêzimana tewsiyeker* û (ii) *rêzimana sêwirkar*. Di ya yekem de *rêzimana zimanekî diyarkirî* bi hemû beş û binebeşên xwe ve li gor rêzîknameyêke kifşkirî tê tarîfkirin, lê di ya duyem de zimannas an vekolîner daneyan kom dike, li taybetmendiyên berbiçav mêze dike û di tesbîtkirin û qeydkirina wan de krîtera wî ji teoriyê zêdetir pratîka ziman e.⁴

Wekî ku Seyari û Aktaş jî di xebata xwe de îfade dikin “*di xebatên ku bi rêbaza zimannasiya şayesî (descriptive linguistic) û teknîka zimannasiya kargîn (functional linguistics) tê kirin de guherînen ziman ên dîrokî bi nêrîneke dîyakronîk nayên analîzkirin û bi nêrîneke rêzîkparêz (prescriptive) li ser rastbûn û şaşbûna taybetiyên ziman nirxandin nayên kirin.*”⁵

Kurdiya sedsala 19em helbet ji kurdiya îro cudatir e û ji ber vê yekê di metna mijara lêkolînê de usûla gramera şayesî hatiye şopandin.

1.2. Tesbîtkirina lîteraturê/çavkaniyên nivîskî

Bingeha vê xebatê nusxeya tam ya wergera Încîlê ye ku di sala 1872yê de çap bûye. Ev tercumeya bêkêmasî ku di nav xwe de hemû beşên Încîlê (bi tevahî 27 beş) dihewîne girêdayî metnên berî xwe ye. Ji ber vê yekê jî du çapên ewil ên berî wê jî bûne mijara vekolînê.

3 *Încîl Mizgînî*, Marqos 16: 15-18, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2005, r. 109-110. (Peyvên ku di nav kevaneyan de hatine dayîn aîdî min in. Î. S.)

4 Eli Hinkel, *Descriptive versus Prescriptive Grammar*, TESOL Encyclopedia of English Language Teaching, Seattle Pacific University, r. 1.

5 Ahmet Seyari, Murat Aktaş, *Pêşgira Dariştinê ya ‘Ve-’yê û Fonksiyonên Wê yên Morfosemantîk di Berhemên Klasîk ên Kurmançîya Jorîn da*, Kurdiya, Jimar: 9, Mijdar 2023, r. 1.

Di pêvajoya lêgerîna çavkaniyan nivîskî ên bi tîpên ermenîkî de, pênc pirtûkên cuda jî hatine tesbîtkirin ku her yek ji wan wek beşeke ji Încîlê hatine weşandin. Ev pirtûk piştî Încîla tam hatine weşandin û wergêrên wan jî hev cuda ne û bi vî awayî, ne berdewama wê ne. Ji ber ku her yek ji wan bi tena serê xwe dikarin bibin mijara xebateke berfireh û derveyî sînorên vê xebatê ne, di derbarê wan de agahiyên sînorkirî hatine dayîn.

Navên pirtûkên Încîlê yê çapkirî li gor rêzê wiha ne:

- 1- Încîlê Xodê Me Îsa El Mesîhê, Nivisandin Bi Destê Madteos⁶
- 2- Încîl, Xodê Me Îsa El Mesîhê, Nivisandin Bi Destê Madteos, Markos, Lukas û Hanna⁷
- 3- Peymanê No Ê Xoîyê Me Îsa El Mesîh⁸
- 4- Încîla Rabbê Meî Hîsus Krîsdos Ko Madteos Nvîsî⁹
- 5- Încîla Rabbê Meî Hîsus Krîsdos Ko Margos Nvîsî¹⁰
- 6- Încîla Rabbê Meî Hîsus Krîsdos Ko Xûgas Nvîsî¹¹
- 7- Încîla Rabbê Meî Hîsus Krîsdos Ko Xûgas Nvîsî¹²
- 8- ‘Emelê Resûla¹³

Xeyn ji van pirtûkan ku hemû wergerên Încîlê ne, pirtûkên din ên bi alfabe ermenîkî jî hene. Ev cure berhem jî bi xêra naverokên xwe yê tîpê û tîje dikarin bibin vekolînên serbixwe. Ji ber ku di pirtûkxaneyan de bi rehetî nedihatî peyda kirin di nixandina van berhemên jorîn de jî kopiyên dijîtal sûd hatiye wergirtin. Ji aliyê rûpelan ve di van kopiyên elektronîk de kêmasî tune bû û hemû metn bi zelalî dihatin xwendin. Di encamê de kêmasiya nusxeyên çapbûyî nebû sedema nuqsaniyeke şênber.

2.1. Tradîsyona Wergêriya Pirtûka Pîroz

Încîl jî bo wê pirtûka pîroz tê gotin ku wek Peymana Nû tê zanîn. Di vê binavkirinê de telmîhek heye ji gotina Hz. Îsa re ku di *Şîva Dawîn* de ji Hewariyan xwe re gotiye: *Gava wan (Hz. Îsa û Hewariyan wî) xwarin dixwar, Îsa nan hilda, şikir kir, ew şikand, da şagirtan û got: «Bigirin û bixwin, ev bedena min e». Piştî wî kasek hilda, şikir kir, da wan û got: «Hûn hemû ji vê vexwin. Çimkî ev xwîna min a Peymanê ye ku ji bo lêbihûrtina gunehan di ber gelean de tê rijandin.»*¹⁴

Peymana Kevn jî ew pirtûk e ku ji Tewratê dest pê dike û di nav xwe de wehyên din ên pêxemberên Benî Îsraîl (Zarokên Hz. Ye‘qûb) dihevine. Peyva peymanê di Tewratê de jî bo wê peymanê tê gotin ku di navbera Xwedê û Hz. Mûsa de hatiye danîn: *Û Mûsa derket hizûra Xwedê û Xudan (Rebb) ji çiya bangî wî kir û got: Tuyê ji mala Aqûp re wusa bibêje û tuyê ji lawên Îsraêl re bigehîne. We dîtî ku min çî ji Misiriyan re kirin û we çawa di bazîkê qertel de bar kirin [kişandim û ji xwe re anîm]. Û niha, ger hûn, bi rastî jî gotina min guhdarî bikin û bi peyman min bigirin, hûn ê ji min re, ji hemû neteweyên zêdetir û xastir bibin netewe, ji ber ku hemû dinya ya min e û hûn ji min re bibin qiraletiya kahînan û gelê pîroz. Gotinên ku tuyê ji lawên Îsraêl re bibêjî, ev in.*¹⁵

Ev herdu peyman bi hev re *Pirtûka Pîroz* an *Kitêba Muqeddes* teşkîl dikin. Divê ku dîroka wergerê ya van herdu pirtûkan di her zimanekî de cuda werin nixandin. Lewra metna Peymana Nû di hin zimanan de hatiye tercumekirin lê Peymana Kevn hêj bi temamî nehatiye wergerandin.

6 *Încîlê Xodê Me Îsa El Mesîhê Nivisandin Bi Destê Madteos*, Çapxane: A. P. Çirçîl, Istambûl, 1856.

7 *Încîl Xodê Me Îsa El Mesîhê Nivisandin Bi Destê Madteos Markos Lukas û Hanna*, Çapxane: Kayol, Istambûl, 1857.

8 *Peymanê No Ê Xoîyê Me Îsa El Mesîh*, Çapxane: A. H. Boyacyan, Isdambol, 1872.

9 *Încîla Rabbê Meî Hîsus Krîsdos Ko Madteos Nvîsî*, Çapxane: A. H. Boyacyan, Stambol, 1891.

10 *Încîla Rabbê Meî Hîsus Krîsdos Ko Margos Nvîsî*, Çapxane: A. H. Boyacyan, Stambol, 1911.

11 *Încîla Rabbê Meî Hîsus Krîsdos Ko Xûgas Nvîsî*, Çapxane: A. H. Boyacyan, Stambol, 1911.

12 *Încîla Rabbê Meî Hîsus Krîsdos Ko Hovhannes Nvîsî*, Çapxane: A. H. Boyacyan, Stambol, 1911.

13 *‘Emelê Resûla*, Çapxane: A. H. Boyacyan, Stambol, 1911.

14 *Încîl Mizgînî*, Metta 26: 26-28, r. 62. (Peyvên ku di nav kevaneyan de hatine dayîn aîdî min. Î.S.)

15 *Kitêba Pîroz*, Derketin 19: 3-6, Wergêr: Said Alpaslan (Seîdê Dewrêş), Resul Yıldırım (Resûlê Qereqoçanî), Komela Hêvî û Jîyanê, Biefeld, Germany, 2011, r. 133. (Di jêgirtinê de peyva Xudan wek XUDAN hatiye nivîsîn. Î. S.)

Herdu beşên Pirtûka Pîroz jî li kurdiya kurmancî hatine wergerkirin. Destpêka wergeran, geşedanên wan û qonaxên wan ên dawîn mijarên girîng in ku di her zimanekî de ev proses cihê ye. Bi gotineke din ji bo her zimanekî destpêk û berdewamiya wergeran çîrokeke cuda ye. Di zimanê kurdî de wergêriya Pirtûka Pîroz di sala 1856ê de bi Peymana Nû ango Încîlê û ji beşên Încîlê jî bi Beşa Madteosê dest pê kiriye. Temambûna wê tesadufî sala 1872yê dike. Peymana Kevn (Pênc Pirtûkên Hz. Mûsa, Pirtûkên Pêxemberan, Pirtûkên Dîrokî, Zebûra Hz. Dawûd û ên din; bi tevahî 39 beş) di demeke nêzik de, di sala 2004ê de hatiye temamkirin.

2.2. Wergerên Încîlê Ên Bi Alfabeya Ermenîkî

Di Încîlê de 27 heft beş hene. Di hin zimanan de bi temamî û di hin zimanan de tenê wergera qismekê hatiye kirin. Beşên Încîlê bi zaravayê kurmancî bi temamî hatine tercumekirin û sernavên wan bi rêzê wiha ne:¹⁶

- Mizgîniya Îsa Mesîh li gor Metta
- Mizgîniya Îsa Mesîh li gor Marqos
- Mizgîniya Îsa Mesîh li gor Lûqa
- Mizgîniya Îsa Mesîh li gor Yûhenna
- Karên Şandiyan
- Nameya Pawlos a ji Romayîyan re
- Nameya Pawlos a pêşî ji Korîntîyan re
- Nameya Pawlos a diduyan ji Korîntîyan re
- Nameya Pawlos a ji Galatîyan re
- Nameya Pawlos a ji Efesîyan re
- Nameya Pawlos a ji Filîpiyan re
- Nameya Pawlos a ji Kolosîyan re
- Nameya Pawlos a pêşî ji Selanîkiyan re
- Nameya Pawlos a diduyan ji Selanîkiyan re
- Nameya Pawlos a pêşî ji Tîmotêyos re
- Nameya Pawlos a diduyan ji Tîmotêyos re
- Nameya Pawlos a ji Tîtos re
- Nameya Pawlos a ji Filêmon re
- Nameya ji Îbraniyan re
- Nameya Aqûb
- Nameya Petrûs a pêşî
- Nameya Petrûs a diduyan
- Nameya Yûhenna ya pêşî
- Nameya Yûhenna ya diduyan
- Nameya Yûhenna ya sisiyan
- Nameya Cihûda
- Peyxama Yûhenna

16 Di rêzkirina beşan de di navbera mezhebên Ortodoks û Katolîkan de ferq hene lê ji aliyê naveroka hejmarê beşan ve cudahiyeke tune ye.

Di sala 1856ê de beşa yekem ya Încîlê li Stembolê bi navê ‘Încîlê Xodêê Me Îsa El Mesîhê, Nivisandin Bi Destê Madteos’ tê weşandin. Ev berhem di dîroka çapemeniyê de yekem pirtûka kurmancî ye ku hatiye çapkirin. Bi tevahî 112 rûpel e. Li ser berga pirtûkê an di berga hundurîn de di derbarê wergêrê wê de agahiyek tune ye. Agahiyên giring ên bi vê terzê encax ji raporên mîsyoneran, ji kovarên rêxistinên mîsyoner an jî ji belgeyên wek name, meqbûz, mezbete, nîşeyên taybet û hwd. tên peyda kirin.

Xweşbextane di çend çavkaniyan de navê wergêrê wê hatiye destnîşankirin. Li gor van agahiyan navê mutercimê wê Stepan e û ermeniyekî ji Hênêya Amedê ye.¹⁷ Stepan karê wergerê bi teşwîq û arikariya mîsyonerên amerîkayî pêk tîne û piştî ku metna wergerê ji tesdîqa mîsyonerê navdar ê rêxistina ABCFMyê (American Board of Commissioners For Foreign Missions) William Goodell derbas dibe, li Stembolê di çapxaneyê A. P. Çirçîlê¹⁸ de tê weşandin; hejmara kopiyên 3000 hezar e.¹⁹

Piştî salekê, di sala 1857ê de, dîsa bi destê rêxistina mîsyonparêz BFBS (The British and Foreign Bible Society) û bi xêra heman wergêrê çar beşên Încîlê ku wek Încîlên kanonîk (ên fermî û yasayî) tên zanîn li payitexta Dewleta Osmaniyê tê çapkirin. Vê carê çapxane ne çapxaneyê berê ye; xwediyê wê çapa Încîlê Kayol e (bi navê xwe yê tam Henri Caillol/Cayol ê Marsîlyayî ku digel eqrebeyê xwe Jacques Caillol li ser axa împaratoriye teknîka lîtoğrafîyê dane nasîn).²⁰ Pirtûk 398 rûpel e. Di vê çapa nû de hin şaşîtiyên çapa ewil hatine sererastkirin û li ser rastnivîsa hin peyvên jî guherîn çêbûye.

Piştî 15 salan di sala 1872yê de Încîl bi tevahî tê çapkirin. Vê carê rêxistina sponsor ABS (American Bible Society) bû û xwediyê metbeyê jî A. H. Boyacıyan bû ku di heman demê de serokatiya civata ermeniyên Stembolê dikir.²¹ Çapa ewil ya sala 1857ê ku çar beşên Încîlê di hewend dubare çap dibe û li serî jî 23 beşên mayîn tên zêdekirin. Ev, di dîroka kurdiya kurmancî de wergera ewil ya temam e. Pirtûk jî 627 rûpelan pêk tê û mezinahiya wê 19.5 × 13 sm. ye.

Di çavkaniyan de di derheqê wergêrê vê berhemê de ku 23 beşên mayî tercume kiriyê agahiyên gelek kêmhene. Navê wî Tamo ye (Tovmas) û wezîfeya wî dîyakozi ye (arîkariya keşîşî).²² Di prosesa wergerandinê de teftîş û edîtorî di destê mîsyonerê aktîf Isaac Grout Blissê (1822-1889) de ye. Bliss di nav 25 salan de ku li Dewleta Osmanî derbas kiribû karûbarên tercumeyê Pirtûka Pîroz îdare dibe û di vê muddetê de di 30 zimanan de salane 17000 heb kopiyên beşên Tewrat û Încîlê tên çapkirin û li çar aliyên împaratoriye tên belavkirin.²³

Bi van sê wergeran tercumeyê Încîlê bi dawî dibe. Di Încîlê de carinan uslûbeke helbestane hebe jî bi pexşanê hatiye nivîsîn²⁴ û bi temambûna wergera metna Peymana Nû nimûneyeke berfireh ya pexşanê jî derketiye meydana û ev yek jî perspektîfa zimanê nivîskî û dîroka ziman jî pir giring e. Tercumeyê duyem ya bêkêmasî encax piştî 129 salî, di sala 1988ê de hatiye weşandin.²⁵ Di vê navbera dûr û dirêj de helbet tercumegerî didome, lê tenê qîsmek jî Încîlê tê tercumekirin û çapkirin.

Yek ji wan tercumeyên parçeyî ku bi tîpên ermenîkî gihastiyê çapê di sala 1891ê de tê weşandin. Ev, beşa yekem ya Încîlê ango Încîla Madteosê, bi temamî wergera nû ye, yanî ne berdewam an dubareya tercumeyên berî xwe ye. Bi sponsoriya ABSyê li Stembolê çap dibe; navê çapkerê wê A. H. Boyacıyan e û jî 148 rûpelan pêk tê. Li ser bergê navê wergêr tunebe jî tê zanîn ku sê werger hene û navên wan wiha ne: Bedros Amîrxan-

17 M. Eric Nort, *The Book of a Thousand Tongues*, The American Bible Society New York, 1938, r. 200.

18 Navê çapxaneyan di heman demê de navên xwediyê çapxaneyan e jî. Wergêr Stepan navê çapxaneyê bi tîpên ermenîkî wek ‘A. P. Çirçîl’ nivîsiye, rastnivîsa wî yê bi tîpên Latînî ‘A. B. Churchill’ e. Navê vî yê tam Alfred Black Churchill (1825–1870) e û kurê çapxaneyanê navdar William Nosworthy Churchill (1796–1846) e.

19 Marcin Rzepka, *Konfesyjność przekładu Kulturowa historia kurdyjskich tłumaczeń Biblii*, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2013, r. 146.

20 Cebe Ayaydın, Özlem Günül, *19. Yüzyılda Osmanlı Toplumı Ve Basılı Türkçe Edebiyat: Etkileşimler, Değişimler, Çeşitlilik*, Doktora Tezi, Türk Edebiyatı Bölümü Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2009, r. 148.

21 Rzepka, b.n., r. 149.

22 Kenneth J. Thomas, *BIBLE viii. Translations into other Modern Iranian Languages*, The Encyclopaedia Iranica.

23 Rzepka, b.n., r. 149.

24 Floyd V. Filson, *How Much of the New Testament Is Poetry?*, McCormick Theological Seminary, Journal of Biblical Literature, Vol. 67, No. 2, Jun., 1948, r. 125-126.

25 *Peymana Nû Mizginiya Îsa Mesih (Încil), Bî Kurdi (Devok A Kurmancî)*, Wer: Seidê Dewrêş, Resûlê Qereqoçani, Gute Botschaft Verlag, 1998, Dillenburg, Germany.

yan, X. Der Xazaryan û Kavîne Aflakadyan. Ev her sê wergêr jî peywirdarên dêrê ne û tercumeya sparîşkirî di bin kontrola James Barton, sekreterê ABCFMyê kuta dibe.²⁶ Di rastnivîsa vê wergerê de û di yên de ku li pey wê peyderpey hatine çapê, sistemeke kamiltir tê bikaranîn ku ji aliyê nûneriya dengên kurdî û çareserkirina aloziyên xwendinê ve serkeftîtir e.

Pirtûka duyem ya vê silsileyê, Încîla Margosê, bîst sal paşê, di sala 1911yê de tê çapkirin. Pirtûk bi tevahî 87 rûpel e. Di heman salê de beşên din ên Încîlê tîr çapkirin ku bi rêzê wiha ne: Încîla Xugasê (148 rûpel), Încîla Hovhannesê (109 rûpel), ‘Emelê Resûla (138 rûpel). Hemû pirtûkên vê silsileyê ku di sala 1891ê de bi beşa Madteosê dest pê dîke û di sala 1911yê bi ‘Emelê Resûla diqede û bi tevahî di nav xwe de 5 berg in, li Stembolê hatine çapkirin û çapxaneyê wan (li ser bergê *basmaxane* derbas dibe) aidî A. H. Boyacyan (di îmlaya orjînal de Boyacyan) e. Wisa xuya dîke ku rêxistina arîkar xwestiye ku temamê Peymana Nû bi destê van her sê wergêran bide temamkirin lê ev proje nîvco maye.

3. Pirtûkên Din ên bi Tîpên Ermenîkî

Xeyn ji wan pirtûkên jorîn ku behsa wan hatiye kirin çend berhemên din jî hene ku bi alfabeya ermenîkî û bi zimanê kurdiya kurmancî hatine çapkirin. Ev cure berhem bi wesfên xwe yên pêşengî²⁷ û bi vekirina asoyên nû di dîroka nivîskî ya kurmancî de cihekî giring dadigirin.

Pirtûka ewil ku ne wergera Încîlê ye “Alîfbecuz” e ku bi du zimanan, bi ermenîkî û kurdî û digel wêneyên balkêş ji bo fêrkirina alfabayê, hejmaran, navên ajelan, duayên dînî, agahiyên dîrokî, neteweyî û hwd. hatiye hazirkirin. Navê wê yê tam wiha ye: ‘Ayppenaran Kürderen Yev Hayeren, Alîfbecuz Kurmancî û Armenî’. Nivîskarê wê Migirdîç Dîkranyan e ku li ser bergê wek rêberê rûhanî yê herêma Kurdistan û Paloyê tê danasîn. Di bin agahiyên kunyeyê de hevokerê bi ermenîkiya rojavayê jî hatiye nivîsîn: “*Mirov ji heywanan bi ilmê xwe û bi qabiliyeta xwe ya afirandinê tê cihêkirin.*” Pirtûk di sala 1860î de li Xalatîa, Gostantnubolisê (Galata, Stembol), di çapxaneyê H. Mühendîsyân de hatiye çapkirin.²⁸ Heman pirtûk piştî salekê digihîje çapa duyem jî.²⁹

Di vê pirtûkê de tiştê enteresan ew e ku zimanê kurdî wek zimanekî navgînî hatiye bikaranîn da ku zarokên ermenî ku zimanê xwe yê neteweyî nizanin fêrî wî bibin. Ji ber vê çendê ye ku heman metn berê bi kurdî, piştê jî bi ermenîkî hatiye pêşkêşkirin. Di pêşgotinê de ku sernavê wê wek ‘Almat’ (malat < millet) derbas dibe, mebestên pirtûka wiha hatine ravekirin: “*1. Vê elîfbacuz, hat çêkirin, bi rêyê kurt û kin ji boyê xelkê Kurdistanê qewmê ermenî. 2. Loma pêş me danî bi rêz luxetan bi izmanê Kurmancî, û paşê li ber wan bi izmanê Ermenî, ku çaxê xwandinê zaroyan yek car izmanê ermenî jî hîn bibin. 3. Û ji boyê dilê zaroyan şazkirinê her çî ku sûret bin destê me hazir hebû, her yekî cîyê xwe de me danî. 4. Nîhayet her çî ku ji destê me dihat ji boyê zaro re ilmê xwandin şîrin xuyayîkirinê me kir. 5. Û li pişt Elîfba jî, ji hemî pêştir lazim bû neqlîyatek ji boyê hînbûna zaroyan me danî. 6. Hîvîya me hene ku ji vê pê ve, herke xeyretek xuyayî bibe, ji wê gelek qencî re dest dibe bavêjim xuyayî kirin.*”³⁰

Pirtûka din ya bi tîpên ermenîkî “Tasakîrkê Kurmancî” ye. Peyva ‘tasakîrk’ê bi wateya kitêba dersê ye. Pirtûk di sala 1868ê de li Nor Yorkê (New York) di çapxaneyê ‘Amerîgatsî Dedragî Ingerutyan’ de hatiye çapkirin.³¹ Di derbarê nivîskarê/a wê de qeydek xuya nabe. Hejmara rûpelan 44 e. Naveroka wê pedagojîk e û bi danasîna tîp û peyvên fêrî xwendina zimanê kurmancî dîke. Wek pirtûka Alîfbacuz wê jî çend peyvên kurdî digel muqabilên wan ên ermenîkî rêz kirine. Ji vir tê têgihîştin ku yek ji armancên pirtûkê ew e ku dixwaze bi wasîteya kurmancî fêrî zimanê ermenîkî bike. Piştî egzersîzên herf û kîteyan metn tîr. Di metnan de li gor ola Xirîstîyanîyê şîret û pend tîr dîtin. Teksteke nimûneyî jî vê berhemê wiha ye: “*Hemû zarok gunehkar in; zehf gunehê*

26 Rzepka, b.n., r. 153-154.

27 Mesûd Serfiraz, *Kurd, Kitêb, Çapxane Weşangeriya Kitêbên Kurdî di Dewra Osmaniyan de (1844-1923)*, Peywend, Stenbol, 2015, r. 207.

28 Migirdîç Dîkranyan, *Ayppenaran Kürderen Yev Hayeren Alîfbecuz Kurmancî û Armenî*, Gostantnubolis, 1860, r. 1.

29 Hasmik Stepanyan, *Hayeri Bîtîsum Yev Hayadarr Krderen Dzerragir u Dpagir Grakanutyuni, The Countries and Peoples of the Near And Middle East*, 2018, r. 237.

30 Dîkranyan, b. n., r. 2. (Ji ber ku ev jêgirtî tenê ji bo danasînê ye di transkripsiyonê de bi mebesta hêsankirina xwendinê rastnivîsa modern hatiye tercîhkirin. Î.S.)

31 *Tasakîrkê Kurmancî*, Amerîgatsî Dedragî Ingerutyan, Nor York, 1868.

*te jî heye; wekî usa ye her êvar û her sibe dua bike, ko Hîsus gunehê te ef bike. Dilê te jî xirab e; dua bike ko Rûhê Paqij wî paqij bike û nû bike, ko gava ti bimirî herî ezman.*³²

Pirtûka dawîn ku dê behsa wê were kirin ‘Yerkaranê bi Kurmancî’ ye ku di sala 1880yî de li Xarpêtê hatiye çapkirin.³³ ‘Yerkaran’ bi maneya ‘pirtûka îlahîyan’ e. Di berhemê de xeyn ji pêşgotina bi sê zimanan (kurdî, ermenîkî û îngilîzî) 103 îlahî hene. Hejmara rûpelan digel rûpelên pêşgotinê û beşa dawîn ku sernavên îlahîyan dihewîne 115 e. Navê çapxaneyê ‘Kollêc’ e ku amaje bi koleja/mekteba dînî ya Xarpêtê dike. Xarpêt di nîveka sedsala 19em de dibe merkeza olî û ronakbîrî bo ermenîyan, bi taybetî jî bo ermeniyên herêma Serhedê.³⁴

Straneke olî ya vê pirtûkê wiha ye:

“Were Şahê Bi Qewet

Were Şahê bi qewet,

Navê te î bi izet

Em hemd bidin;

Tu ku li her cî Reb î,

Dayîm ferehçî dibî,

*Em reca dikin.*³⁵

4. Hin Taybetmendiye Wergera Tam ya Sala 1872yê

Çawa ku berê hatiye gotin di nav çapên wergerên Încîlê de wergera tam ya sala 1872yê cihekî xusûsî digire. Ev xusûsiyet ji ber temambûna metna wergerê pêk tê ku di nav xwe de materyalên dewlemend ên zimanî dihewîne. Ev materyal alîkî ve bi qaydeyên rêzimanê re, alîkî ve jî bi binebeşên lînguîstîkî re girêdayî ne. Bi gotineke din metna wergerê ku hejmara ayetên wê nêzikî 8000 hezar in, bi hemû hevok û peyvên xwe ve dikare bibe mijara vekolînê gramerê û li gor usûlên modern ên zimannasiyê were nixandîn.

Çend taybetiyên fîzîkî ên pirtûkê wiha ne: Metn bi tevahî 624 rûpel e û digel tabloya xeletî û rastiyan hejmara rûpelên wê dibe 627. Di pirtûkên serdema Osmanî de tabloya rastî û xeletiyên bi tirkî wek ‘hata-savâb cedvelî’ dihat binavkirin û di dawîya pirtûkê de mîna zeyl (pêvek) dihat weşandin. Di vê pirtûkê de jî bi sernavê “Xêledî”yê şaşitiyên metnê û formên wan ên rast hatine nîşandan.

Di rûpelên metnê de zêde valahî nayê dîtin û li ser her rûpeleke tije herî zêde 33 riste hene. Mezinahiya wê 19.5 × 13 sm. ye ku bi vê taybetmendiya xwe jî pirtûkên mezin tê hesibandîn.

4.1. Hin Taybetmendiye Rastnivîsê Yê Vê Berhemê

Wergera tam ya Peymana Nû bi alfabeya ermenîkî ya rojavayê hatiye çapkirin. Her çend alfabe aidî zimanê ermenîkî bibe jî ziman kurdî ye. Ji ber hindê jî bo xwendina wê divê him alfabeya ermenîkî û him jî zimanê kurdî bê zanîn. Wek hemû alfabeyên adaptekirî alfabeya ermenîkî ya kurdî jî ji bo temsîliyeta dengên hatiye nûjenkirin. Tîpên alfabeya ermenîkî ya kurdî bi rêzê wiha ne:

32 B. n., r. 25-26. (Di rastnivîsa latînî de çend guherînên biçûk hatine çêkirin. Î.S.)

33 *Yerkaranê Bi Kurmancî*, Çapxaneyê Kollêcê, Xarpêt, 1880.

34 Martin Rzepka, *Translation, Power and Domination: The Postcolonial Explorations of the Bible in the Kurdish Context*, “Palgrave Studies in Cultural Heritage and Conflict, Rediscovering Kurdistan’s Cultures and Identities, The Call of the Cricket”, Gewerbestrasse, Switzerland, 2017, r. 203.

35 *Yerkaranê Bi Kurmancî*, r. 1-2. (Di rastnivîsa latînî de çend guherînên biçûk hatine çêkirin. Î.S.)

Transkrîpsiyon (Muqabilên Herfên Ermenîkî B1 Latîni)

Ermenîkî		Kurdî	
Majuskul	Mînskul	Majuskul	Mînskul
Ա	u	A	a
Բ	p	Բ	p
Գ	q	Զ	k
Դ	η	T	t
Ե	ê	YE/Y	ye/y
Զ	q	Z	z
Է	ê	E/Ê	e/ê
Ը	p	I	i
Թ	թ	T	t
Ճ	đ	J	j
Ի	î	Î	î
Լ	l	L	l
Խ	խ	X	x
Ծ	đ	DZ	dz
Կ	k	G	g
Հ	h	Y	y
Ձ	ă	TS	ts
Ղ	η	Ճ	ç
Ճ	ă	C	c
Մ	ú	M	m
Յ	J	H/Y	h/y
Ն	û	N	n
Շ	z	Ş	ş
Ո	n	VO/WE	vo/we
Չ	z	Ç	ç
Պ	u	B	b
Ջ	z	Ç	ç
Ռ	n	Ք	r
Ս	u	S	s
Վ	վ	V/W	v/w
Տ	un	D	d
Ր	p	R	r
Յ	g	TS	ts
Ի	ı	V/W	v/w
Փ	փ	P	p
Զ	p	K	k
Օ	o	O	o
-	l	-	yev
Չ	ç	Q	q
Մ	ü	E	e
Էօ	eo	Ö	ö
Ու	ni	U/Û	u/û
Իւ	hi	Ü	ü

Di alfabeya ermenîkî de 38 herf hene; xeyn ji wan herfan semboleke taybet heye ku tenê ji bo gihaneka ‘û’yê tê bikaranîn: ‘u’ (yev). Ev sembol di seranserê metnê de tenê yek car tê dîtin. Ji bo dengê ‘u’ya kin û dirêj du herf bi hev re tên nîşandayîn: ‘o’ + ‘v’. Heman mentîqa rastnivîsê di zimanê yewnanî de jî tê dîtin ku ji bo ‘u’yê du tîp tên nivîsin. Ji ber ku yewnanî baş dizanibû, çêkerê alfabeya ermenî Mesrob Maşdots (361-440) bi ihtîmaleke mezin ev kombînasyon ji wî zimanî girtiye. Ji bo dengên ‘ö’ û ‘ü’yê jî kombînasyon hene ku li gor rêzê wiha ne: e+o=ö, i+u=ü. Ev herdu deng tenê ji bo rastnivîsa peyvên biyanî ku ji tirkî/osmanî hatine girtin tên bikaranîn. Du herfên zêde ku ji bo kurdî hatine çêkirin ev in: ‘e’, û ‘q’.

Çawa ku alfabeya ermenîkî alfabeyeke serbixwe ye, wisa jî xalbendiyên ku di vî zimanî de tên şixulandin cuda ne.³⁶ Li jêrê xalbendiyên zimanê ermenîkî û wezîfeyên wan (ku di metna kurdî de jî bi heman şeweyê hatine bikaranîn) hatine şirovekirin:

: (xalecot): Ev sembol di dawiya hevokan de tê dîtin û şûna xalê digire.

. (xal): Ev sembol ji bo hevokên pêreyî, berî îzahatê yan jî axaftina kesekî/ê tê bikaranîn û şûna bêhnokê an xalêbêhnokê digire.

^ (pirsnîşan): Ev sembol ji bo pirsîkirinê tê bikaranîn. Teqez ne lazim e ku li dawiyê bê danîtin; pirs li ser kîjan peyvê bibe li ser wê tê danîtin.

^ (bêhnok): Ev sembol ji bo cudakirina hevokan an jî hevokên bê lêker tê bikaranîn. Şûna bêhnokê û xalêbêhnokê digire.

, (bêhnok): Ev sembol ji bo cihêkirina peyv an hevokan tê bikaranîn.

’ (dabir): Ev sembol di zimanê ermenîkî de ji bo dengên jêkirî tê bikaranîn, lê di metna kurdî de ji bo dengê ‘eynê (ع) hatiye xebitandin. Di dirêjahiya metnê de tenê çend caran tê dîtin.

’ (kirpandin): Ev sembol ji bo kirpandina peyv an dengdêrekê tê bikaranîn.

’ (baneşan): Ev sembol ji bo xitabkirinê tê bikaranîn.

4.2. Hin Taybetmendiye Sentaksê yê vê Berhemê

Sentaks an hevoksazî ew şûbeya zimannasiyê ye ku bi usûlên rêzandina hêmanên hevokê re elaqedar dibe. Di zimanekî mûeyyen de hevokek tenê li gor rêzîkên diyarkirî tê sazîkirin û bêyî şopandina wan qaydeyan çarçoveyêke mentîqî pêk nayê. Helbet zimanê kurdî jî ne derveyî vê taybetmendiye ye û nivîsa standart an axaftinê herêmî (devok) tev girêdayî sentaksê ne.

Gelek ziman di prosesa avakirina zimanê neteweyî de pêşî ji wergerê arîkarî dibînin³⁷ û di metnên wergerkirî de ji ber bandora zimanê jêderkî (source language) hin formên çewt, an çewt nebin jî seyr, tên dîtin. Di dîroka nivîskî ya kurdiya kurmancî de jî metnên destpêkî werger in û dema ku mirov li hevoksaziyê mêze dike bi hêsanî bandora zimanê tirkî/osmanî dibîne. Ev mesele ji aliyekî ve bi wergêriyê re têkildar e û ji terefê din bi têgiha ‘kontakta zimanan’ re jî têkildar e. Zafer Açar vê fenomenê wiha tîne ziman: “*Îja, ji ber ku kontakta kurdî bi çend zimanan re ye, em guherîna di kurdî de eşkere dikarin bibînin. (...) Guherîn hem di deng û tîpên kurdî hem di peyv û ferhenga kurdî, hem di sazîkirina hevokan hem jî di wateyê de pêk hatiye.*”³⁸

Çend nimûyên hevoksaziyê ji wergera tam ya Încîlê û paralelbûna wê bi zimanê tirkî re wiha ne:

- “(...) li Beytelehmê û dora wî da bûn hemî *kuçûk* piçûkan...” (r. 6)³⁹

(Beytlehem’de ve çevresinde olan bütün küçük çocukları...)

- “*Û bi dîtinê aw cematan li çiyê rabû...*” (r. 10)

36 Dora Sakayan, *Western Armenian For the English-speaking World A Contrastive Approach*, Yerevan State University, 2021, r. 17.

37 Lirak Karjagdiu, Naser Mrasori, *The role of literary translation in the development and enrichment of national literature*, Journal of Language and Linguistic Studies, 17(4), 2332-2345, 2021, r. 2339-2340.

38 Zafer Açar, *Sosyolinguistik Hin Têgehên Serekî û Sheyên Xebatê Yê Vê Zanistê*, “Rêzegotarên Zimannasiya Kurdî, Destpêk û Têgehên Sereke”, Peywend, Van, 2022, r. 158.

39 Hejmarên rûpelan aîdî metna wergerê ya sala 1872an e.

(Ve o cemaatleri görmekte dağa çıktı...)

- “Îsa go jê ra, Erki dixwazî tekmîl bûn” (...) (r.49)

(İsa ona dedi: Eğer kemale ermek istiyorsan...)

- “(...) li ber Xodê mûmkûnê hemî tîştan heye.” (s. 49)

(Tanrı'nın önünde her şeyin mümkünü vardır.)

Helbet pêkan e ku hevşibînên bi vî terzî muheqqeq bi bandora tirkî yan zimanekî din neyên îzahkirin. Dibe ku di wergerê de hostatiya wergêr kême be an jî ji ber kêmaniya mînakên nivîskî ên berî xwe nikaribe bi uslûbeke herikbar û rûniştî binivîse. Lê ne hewceyê gotinê ye ku zimanê fermî bivênevê tesîreke mezin îcra dike li ser zimanên neteweyên din û sentaks jî ne derveyî vê peywendiyê ye. Eger dereceya vê danûstandinê ji sînoreke maqûl derbas bibe, li wir dejenere û pûçbûn dest pê dike û xetereya wendabûna ziman dertê holê.⁴⁰

4.3. Hin Taybetmendiye Morfolojîk yê û Berhemê

Morfolojî bi metodên çekirina peyvan, wezîfeya qertafan, kesandina lêkeran û bi hemû cureyên formên ziman re elaqedar e; berê ev têgih tenê di zanista jîndarnasiyê de dihat bikaranîn lê îro wek têgihêke muhim ya lînguîstîkê jî tê bikaranîn ku şaxeke serbixwe ye û li ser morfên (guherînen) şiklî ên hêmanên zimanekî radiweste.⁴¹

Di metna wergera tam ya Încîlê de gelek mînakên formsaziyê hene û gire (pêşgir û paşgir) qîsmeke muhim ên guherînen sûretan e. Li jêrê çend mînakên qertafan û fonksiyonên wan ên rêzimanê hatine nîşandan:

–oğ: Gireya dariştinê ye, ji lêkeran kirde çêdike; li ser koka dema borî ya kesê sêyem tê îlawekirin. Mînak: Ceribandoğ (kesê/a ku diceribîne), gotoğ (kesê/a ku dibêje), nihêroğ (kesê/a ku dinihêre), çûndoğ (kesê/a ku diçe).

–êt: Formeke veqetandekê ye ku ji bo pirjimariyê tê bikaranîn. Mînak: Xuşkêt vîa, rûhêt napakan, şagirdêt wî.

–ê: Forma kurt ya veqetandeka ‘–êt’ê ye. Mînak: “Xodê dikari ji kavirê[t] han weledê[t] Îbrahîm derxîne.”

–tir: Gireya kêşanê ye, ji bo berawirdê tê bikaranîn, bi wateya zêdebûnê ye. Mînak: Pêtir, zêdetir.

–îtî/tî: Gireya dariştinê ye, ji navdêran navdêrên razber çêdike. Mînak: Qancîtî, mecbûrîtî, zarûtî, dirûtî (durûtî), padişahîtî.

–cî: Gireya dariştinê ye, ji navdêran navdêr çêdike, amaje bi çêkerê dike. Ev qertaf bi eslê xwe ve tirkî ye: Mînak: Gümrügcî, xancî, şeraatcî.

4.4. Hin Taybetmendiye Leksîkolojîk yê û Berhemê

Leksîkolojî ew şaxa zimannasiyê ye ku li ser ‘leksîs’an ango peyvan dixebite û xweza, wate, dîrok û bikaranîna wan dinirxîne.⁴² Di metna wergerê ya tam de vokabulereke dewlemend û rengîn heye ku dikare bibe babeta xebateke xusûsî. Ji ber ku werger aidî metneke olî ye, tê de gelek leksîsên olî hene. Ji ber ku mîletê kurd mîletekî misilman e, pîrsa ‘termînolojiya dînî ya xaçparêziyê bi çi awayî hatiye îfadekirin’ tê bîra meriv. Wergêrên Încîlê di vê meseleya bîproblem de usûleke wiha şopandiye: Ji bo hin têgihan ji zimanê ermenîkî sûd hatiye wergirtin, hin têgih ji wergerên osmanî ku di nav xwe de gelek hêmanên erebî û farsî dihevine hatine girtin û hin têgih jî bi derfetên zimanê kurdî hatine avakirin. Ji ber vê yekê ye ku di etîmolojîya peyvan de çêştdarî balê dikşîne.⁴³ Li jêrê çend peyvên nimûneyî û zimanên wan ên jêderkî hatine destnîşankirin:

Xodê (kurdî): Hêza mezin ê Teslîsê (sîstema îlahî ya Sê Xudayan ango Xwedayên Sisêyî). “Zira padişahîtîê Xodê bi sözan nin e, lê bi quwwet e.” (r. 398)

40 İlyas Sayim, *Hasköy Kurmancî Ağzının Bir Kısım Özellikleri*, “Muş, Tarih, Toplum, Siyaset ve Hafıza”, Pınar Yayınları, İstanbul, 2020, r. 258-259.

41 George Yule, *The Study of Language*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, r. 75.

42 Jesús Martínez del Castillo, *Semantics and Lexicology*, Almería, 2013, r. 8.

43 Marcin Rzepka, *Protestants among Kurds and some problems of translations of the Bible into Kurdish in the 19th century*, Orentala Chrystana Cracovensa 1, 2009, r. 92.

Rûhe'l-Quds (erebî): Hêza mezin ê din ji teslîsê. “Az wê, tahfil dikim bi av ji boyê toba; hama li pey mi hatox ji min taqatî e, û ez sole wî garandinê nahêjim, awê wê dê tahfil bike bi Rûh el quds û bi agir.” (r. 7)

Îsa (erebî): Hêza mezin ê tir ji Teslîsê. Navkî taybet e ku di zimanê ermenîkî de wek ‘Hîsus’ tê bilêvkirin. “Wê çaxê Îsa cematana berda, û li mal hat; şagirdê wî hatin li balê, û gon: Temsilê zîwanê zevîan ji me ra bihakîne.” (r. 34)

Kurê Meruv (kurdî): Leqeba Hz. Îsa ye. “Ji boy vî hûn jî hazir bibin, çima ko li wusan saatkî, ko hûn texmîn nakin Kurê meruv tê.” (r. 64)

dacar (ermenîkî): Perestîşgeh; Mabeda Hz. Suleyman, perestgeha mezin ya cihûyan. “Û çaxê ji qelebe ra go Îsa: Mi girtinê weka li ser diz hûn bi kêran û bi daran rabûn? Her ro li nav dacar da bi we ra diironişdibûm û talîm dikiribûm û hûn mi negirtin.” (r. 72)

tahfil (erebî): Tehfil, vaftîz, şuştina zarûyan ji wê gunehê ku ji Hz. Adem derbasî ziryetê wî bûye. “Nua herin hemî mîlletan talîm bikin, û tahfil bikin wan bi navê Bav û Kur û Rûh el quds; ...” (r. 79)

bayram (tirkî): Cejn; di dîroka cihûyan de roja xilasbûnê ji qralê Misirê. “Û digotibûn, li vî bayram da nebe, ki li qawm da nebe ko welwelekî bibe.” (r. 119)

yerets (ermenîkî): Êxtiyar, rûsipî. “Û bîst û çar yeretsan û çar haywanan ketin û secde kirin ji Xodê ra, ko li ser taxtê rodine, bi gotinê: Amîn, Alelûîa.” (r. 617)

Xeyn ji van hêmanên dînî di peyvên din de jî çêşdiyeke mezin ya etîmolojîk xuya dibe. Tê dîtin ku wergêrên Încîlê di bikaranîna peyvên biyanî de zêde dudilî nebûne û ew bi rehetî tevî metnê kirine. Dibe ku ev helwest karê tercumeyê ji wergêran re hêsantir kiribe, lê di xwendin û têgihîştina metnê de carinan dibe sedema alozî yan serwextnebûnê. Çend unsurên biyanî ku di metnê de derbas dibin wiha ne:

başlamîş kirin (tirkî): Dest pê kirin. “Û kînga ko aw çûn, Îsa başlamîş kir ji cevata ra gotinê ji boy Hanna.” (r. 26)

düşümîş bûn (tirkî): Fikirîn. “Û düşümîş mebin hûn li nav xo da bêjinê, erki bavê me Îbrahîm heye, ji we ra dibê, erki Xodê dikari ji kavirê han weledê Îbrahîm derxîne.”

kelb (erebî): Kûçik. “Û arzû dikir ko ji sufrayê aw zengîne hati ketin ji hûrikê nanan zikê xo tijî bike, û hem jî kelban dihatibûn û brînêt wî dalêstin.” (r. 186)

yemîş (tirkî): Mêwe. “A nwa ji toba ra layiq yemîş bînin.” (r. 8)

5. Metneke nimûneyî ji wergera tam ya Încîlê

Li jêrê metneke nimûneyî ji wergera tam ya Încîlê heye. Berî transkrîpsiyonê sûreta orjînal ya vê metnê hatiye berpêşkirin.

Tîpguhêziya metnê li gor rêbaza W. M. Thackston hatiye kirin. Di vê rêbazê de ji bo dengdarên bêhilm, ‘r’ya qelew û ji bo dengên ku ji erebî derbasî kurdî bûne binxêz hatiye bikaranîn.⁴⁴ Reqemên biçûk ên metnê hejmarên ayetan in.

Ev metn ji beşa şeşem ya Încîla Madteosê hatiye girtin⁴⁵ û yek ji giringtirîn duayên xaçparêziyê ye ku wekî ‘Duayê Rebê’ an ‘Bavê Me’ tê zanîn. Transkrîpsiyona wê bi alfabeya latînî ya kurdî wiha ye:

“¹⁰ Yâ bavê me ko li azûmanday, navê ta azîz bibe; padîşahîtiyê ta bê; meramê ta bibe, çawan ko li azûmanda, wusan jî li ser ardê. ¹¹ Nanê me hemû royan îro me ra bide.

¹² Û deynê me ji mera baxş bike, çawan ko em jî baxş dikin ji deyndaranê xora. ¹³ Û me li tercubeyê mebe, lê ji şerê xalas bike, çima ko êtaye padîşahîti û quwwet û hamd ebedil ebed; amîn.”

44 W. M. Thackston, -Kurmanji Kurdish- A Reference Grammar with Selected Readings, r. 1-4.

45 Peymanê No, 1872. r. 14.

10 Ես' պավէ մա՞ քօ լը աղիւմանտայ , նավէ դա աղիղ
պըպա՞ն . փատիշահիթիյէ դա պէ . մէրամէ դա պըպա՞ն ,
չավան քօ լը աղիւմանտա՞ վուսան ժի լը սէր արտէ :
11 Նանէ մա՞ հէմու ուոյան ի ու մա՞նա պըտա՞ն :
12 Ու տէյնէ մա՞ ժը մա՞նա պախշ պըքա՞ն՝ չավան քօ ա՞մ
13 Ժի պախշ տըքըն ժը տէյնտարանէ խօուա : Ու մա՞ լը
թէրճուպէյէ մա՞ պա՞ն , լէ՛ ժը շա՞նէ խալաս պըքա՞ն , չըմա
քօ էդայա՞ն փատիշահիթի ու գուլվէթ ու համտ էպէտը
էպէտ . ամին :

Eger heman metn li gor rastnivîsa îro ji nû ve bê nivîsin dê wiha xuya bibe:

“¹⁰ *Ya bavê me ku li azuman da y[e], navê te ezîz bibe; padişahîtiya te bê; merama te bibe, çawan ku li azuman de, wusan jî li ser erdê.* ¹¹ *Nanê me hemû royan îro ji me re bide.*

¹² *Û deynê me ji me re bexş bike, çawan ku em jî bexş dikin ji deyndarên xwe re.* ¹³ *Û me li tecrubeyê nebe, lê ji şerê xelas bike, çima ku ya te ye padişahîti û quwwet û hemd ebedu 'l- ebed; amîn.”*

Lê belê li vir pirsgireka mudaxeleye dertê meydanê û reseniya metnê xerab dibe. Xeyn ji vê yekê gengaz e ku heman metn ji ber nêrînen cuda, bi şewazên cihê were latînzekirin. Ji hêla din, eger ev cure metn bi meqsedeke pragmatîk an populîst werin standardîzekirin û ji daîreya teng ya akademyê derkevin, gelek kes dikarin ji wan xeberdar û sûdmend bibin. Bi gotineke din herçend xebatên akademîk pabendî bi metna resen û tîpguheziyeke hûr bixwaze jî ji bo gihîştina girseyên mezin standardîzekirin, zelalkirin, kurtasîkirin an usûlên bi vî rengî ji faydeyê ne dûr in.

Encam

Berhemên kurdiya kurmancî yê bi alfabeya ermenîkî hêmanên giring ên ji dîroka nivîskî ya vî zimanî ne. Lê ji ber ku bi alfabeyeke kêmnas hatine çapkirin bandora wan sînordar maye û li ser wan, xebatên akademîk an derveyî akademyê hebin jî zêde nehatine zanîn.

Xusûsiyeteke van berheman ew e ku yekemîn nimûneyên çapkirî ên zimanê kurdî ne û xeyn ji pirtûka ‘Yerkaranê bi Kurmancî’ tev bi pexşan hatine weşandin. Bi qewlekî din bi qasî ku hatiye tesbîtkirin pexşana zaravayê kurmancî bi wan dest pê kiriye û her ku çûye ji aliyê uslûb û vegotinê ve bi pêş ketine. Eger berhema ewil ya sala 1856an û berhema dawîn ya sala 1911an bi hev re werin berawirdkirin, ev rastî bi hêsanî dê were fêmkirin.

Alfabe, pêdivîyeke sosyolînguîstîk a neteweyan e. Ji ber şert û mercên wê demê ermenîyên kurdiyaxiv ji bo cimeata xwe çî te’lif bibin çî werger, di wan de şaşitiyên rêzimanê hebin an tune bin, zêde bî xwendin an hîç neyên xwendin, di encamê de metnên kurdî saz kirine û ji bo ku bi hêsanî bigihîjin armancên xwe alfabeya xwe ya neteweyî bi kar anîne. Ji bo adaptasyonê jî alfabeya ermenîkî li gor taybetmendiye fonetîk ên zimanê kurdî guherandine. Bi kurtî, kêmjimareke xeyrî muslim ji qewet û pratîkbûna kurdî sûdmend bûye û bi vî zimanî baweriyên xwe û hestên xwe yê neteweyî anîne ziman.

Gelo bandora pirtûkên kurdî bi alfabeya ermenîkî li ser cimeata ermenî çî bû? Destpêkirina karê wergera Încîlê, berfirehkirina wan wergeran, temambûna wergera hemû beşan, çapkirina pirtûka dibistanê ji bo zarûyan, ji nû ve çapkirina wê, çêkirina stranên rûhanî (yerkaran) ji bo dêrê û ji nû ve çapbûna wê di sala 1938ê de li Sûriyeyê⁴⁶ û destpêkirina wergereke nû ya Încîlê ku bi temamî ji wergera ewil cuda ye, tev nîşan didin ku ban-

46 X. Der Xazaryan, *Yerkêd Rûhanî Bi Zimanê Kurmancî*, Haleb, 1938. (Ev, pirtûka dawî ya bi alfabeya ermenîkî ye. Mixabin xeyn ji sê rûpelan di destê min de nusxeya wê ya çapkirî an dijîtal tune ye. Î. S.)

dora berhemên kurdî bi alfabeya ermenîkî bi tu awayî biçûk an bêqîmet nebû.

Di vê xebatê de danasîna van berhemên giranbiha hatiye kirin û bi taybet jî çend taybetmendiye wergera tam ya Încîlê bi navê 'Peymanê No Ê Xoîyê Me Îsa El Mesîh' hatine hilsengandin. Di dawîya xebatê de hat dîtin ku di nivîsîna peyvan de ji devokên Serhedê sûd hatiye wergirtin. Ji ber ku ji zimanekî din hatiye tercumekirin û hewceyî bi termînolojiya dînî çêbûye tê de peyvên biyanî gelek in. Uslûb ew çend ne herikbar e. Carina îfade ne zelal in an jî biqisûr in û ji ber wan têgihiştin dijwar dibe. Ji aliyê peyvan ve gelek dewlemend e û ev yek tenê bi serê xwe dikare bibe mijara xebateke berfireh.

Di encamê de mirov dikare bibêje ku wergera Încîlê ya tam, metneke dîrokî ye û tê de çiqas kêmasî yan xeletî hebin jî di hindura xwe de materyalên dewlemend ên zimanî jî vedişêre û bi xusûsiyeta xwe ya pêşengî ji bo pexşan û wergera kurdî dikare bibe mijara gelek xebatan.

JÊDER

- __ (1856), *Încîlê Xodêê Me Îsa El Mesîhê Nivisandin Bi Destê Madteos*, Çapxane: A. P. Çirçîl, İstambûl.
- __ (1857), *Încîl Xodêê Me Îsa El Mesîhê Nivisandin Bi Destê Madteos Markos Lukas û Hanna*, Çapxane: Kayol, İstambûl.
- __ (1868), *Tasakîrkê Kurmancî, Amerîgatsî Dedragî Ingerutyayn, Nor York*.
- __ (1872), *Peymanê No Ê Xoîyê Me Îsa El Mesîh*, Çapxane: A. H. Boyacyan, İsdambol.
- __ (1891), *Încîla Rabbê Meî Hîsus Krîsdos Ko Madteos Nvîsî*, Çapxane: A. H. Boyacyan, Stambol.
- __ (1911) *'Emelê Resûla*, Çapxane: A. H. Boyacyan, Stambol.
- __ (1911) *Încîla Rabbê Meî Hîsus Krîsdos Ko Hovhannes Nvîsî*, Çapxane: A. H. Boyacyan, Stambol.
- __ (1911) *Încîla Rabbê Meî Hîsus Krîsdos Ko Margos Nvîsî*, Çapxane: A. H. Boyacyan, Stambol.
- __ (1911) *Încîla Rabbê Meî Hîsus Krîsdos Ko Xûgas Nvîsî*, Çapxane: A. H. Boyacyan, Stambol.
- __ (1911), *Peymana Nû Mizgîniya Îsa Mesîh (Încîl), Bî Kurdi (Devok A Kurmancî), Wergêr: Seidê Dewrêş, Resûlê Qereqoçani, Gute Botschaft Verlag, Dillenburg, Germany*.
- __ (2005), *Încîl Mizgîni, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul*.
- __ (2011) *Kitêba Pîroz, Derketin 19: 3-6, Wergêr: Said Alpaslan (Seidê Dewrêş), Resul Yıldırım (Resûlê Qereqoçani), Komela Hêvi û Jiyanê, Biefeld, Germany*.
- Açar, Zafer (2022), *Sosyolînguîstîk Hin Têgehên Serekî û Sehayên Xebatê Yên Vê Zanistê, Rêzegotarên Zimannasiya Kurdî, Destpêk û Têgehên Sereke, Peywend, Van*.
- Ayaydın, Cebe - Günül, Özlem (2009) *19. Yüzyılda Osmanlı Toplumı Ve Basılı Türkçe Edebiyat: Etkileşimler, Değişimler, Çeşitlilik, Doktora Tezi, Türk Edebiyatı Bölümü Bilkent Üniversitesi, Ankara*.
- del Castillo, Jesús Martínez (2013), *Semantics and Lexicology, Almeria*.
- Dikranyan Migirdiç (1860), *Ayppenaran Kürderen Yev Hayeren Alifbecuz Kurmancî û Armenî, Gostantnubolîs*.
- Dikranyan Migirdiç (1861), *Ayppenaran Kürderen Yev Hayeren Alifbecuz Kurmancî û Armenî, Gostantnubolîs*.
- Filson, Floyd V. (1948), *How Much of the New Testament Is Poetry?*, McCormick Theological Seminary, *Journal of Biblical Literature*, Vol. 67, No. 2, Jun.
- Hinkel, Eli (?), *Descriptive versus Prescriptive Grammar*, TESOL Encyclopedia of English Language Teaching, Seattle Pacific University.
- Karjagdiu, Lirak - Mrasori, Naser (2021), *The Role of Literary Translation in the Development and Enrichment of National Literature*, *Journal of Language and Linguistic Studies*, 17(4), 2332-2345.
- Nort, M. Eric (1938), *The Book of a Thousand Tongues*, The American Bible Society New York.
- Rzepka, Marcin (2009), *Protestants among Kurds and some problems of translations of the Bible into Kurdish in the 19th century*, *Orientalia Cracovensa 1*.
- Rzepka, Marcin (2013), *Konfesyjność przekładu Kulturowa historia kurdyjskich tłumaczeń Biblii*, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie Wydawnictwo Naukowe, Kraków.
- Rzepka, Martin (2017), *Translation, Power and Domination: The Postcolonial Explorations of the Bible in the Kurdish Context*, "Palgrave Studies in Cultural Heritage and Conflict, Rediscovering Kurdistan's Cultures and Identities, The Call of the Cricket", Gewerbestrasse, Switzerland.
- Sakayan, Dora (2021), *Western Armenian For the English-speaking World A Contrastive Approach*, Yerevan State University.
- Sayım, İlyas (2020), *Hasköy Kurmancî Ağzının Bir Kısım Özellikleri*, Muş, Tarih, Toplum, Siyaset ve Hafıza, Pınar Yayınları, İstanbul.
- Serfiraz, Mesûd (2015), *Kurd, Kitêb, Çapxane Weşangeriya Kitêbên Kurdî di Dewra Osmaniyan de (1844-1923)*, Peywend, Stenbol.
- Seyari, Ahmet - Aktaş, Murat (2023), *Pêşgîra Dariştinê ya 'Ve-' yê û Fonksiyonên Wê yên Morfosemantîk di Berhemên Klasîk ên Kurmancîya Jorîn da*, *Kurdiname, Jimar: 9, Mijdar*.
- Stepanyan, Hasmik (2018), *Hayeri Bîtîsum Yev Hayadarr Krderen Dzerragir u Dpagir Grakanutyuni*, *The Countries and Peoples of the Near And Middle East*.
- Thackston, W. M. (?) *-Kurmanji Kurdish- A Reference Grammar with Selected Readings*.
- Thomas, Kenneth J. (?), *BIBLE viii. Translations into other Modern Iranian Languages*, *The Encyclopaedia Iranica*.

Ûazaryan, Û. Der (1938), *Yerkêd Rûhanî Bi Zimanê Kurmancî, Haleb*.

Wendland, Ernst - Noss, Philip (2023), *Bible Translation, Stellenbosch University*.

Yule, George (2001), *The Study of Language, Cambridge University Press, Cambridge*.